

.....
АВТОРСЬКИЙ ПОГЛЯД
НА АКТУАЛЬНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ПИТАННЯ

УДК 811.161.2:398.8

Дядищева-Росовецька Ю.Б.

**СЛІДАМИ ДАВНЬОЇ НАУКОВОЇ ЗАГАДКИ:
ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНЗМИ В НАРОДНИХ ДУМАХ**

Анотація. У статті формулюються й обговорюються основні проблеми, що постають перед українським лінгвофольклористом у справі дослідження мови та стилю українських дум класичного репертуару, зокрема думових церковнослов'янзмів. Основні напрями вивчення структуруються в аспектах синхронії vs діахронії, мови vs мовлення.

Ключові слова: лінгвофольклористика, кобзар, дума, мова, поетична мова, стиль.

Інформація про автора: Дядищева-Росовецька Юлія Борисівна – кандидат філологічних наук, доцент; доцент кафедри історії та стилістики української мови; Інститут філології; Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Dyadyshcheva-Rosovetska J.B.

**THE ANCIENT SCIENTIFIC RIDDLE:
OLD CHURCH SLAVONIC LEXIS IN FOLK DUMAS**

Abstract. The article formulates and discusses the main problems facing the Ukrainian lingvofolklorist, in the matter of study of language and style of Ukrainian dumas of classic repertoire. Basic directions of study are structured in the aspects of synchrony vs diachrony, language vs speech.

The most rational opinions of the Ukrainian philologists and folklorists on language and style of "dumas" are mentioned in the article. Individual attention is paid to the quantity of old church Slavonic lexis which had become familiar with folk singer and created by him.

It seems to be a promising to outline as the object of research on the one hand the actual text of "duma", and on the other - their performers: kobzars and lyre players as subjects of language.

In addition, among the verbal aspects two remain operative - "duma" relevant text to specific dialect of the artist and M. Muryanov's "poetics of church Slavonic."

Keywords: *lingvofolkloristics, "duma", kobza-player, language, poetic language, style.*

Information about author: *Dyadyshcheva-Rosovetska Juliya Borysivna – PhD, associate professor; associate professor of the department of history and stylistics of Ukrainian language; Institute of philology; Kyiv national Taras Shevchenko university.*

Дядищева-Росовецкая Ю.Б.

ПО СЛЕДАМ СТАРОЙ НАУЧНОЙ ЗАГАДКИ: ЦЕРКОВНОСЛАВЯНИЗМЫ В НАРОДНЫХ ДУМАХ

Аннотация. *В статье формулируются и обсуждаются основные проблемы, которые встают перед украинским лингвофольклористом, обращающимся к исследованию языка и стиля украинских дум классического репертуара, в частности, встречающихся в думах церковнославянизмов. Основные направления изучения структурируются в аспектах синхронии vs диахронии, языка vs речи.*

Ключевые слова: *лингвофольклористика, kobzarь, дума, язык, поэтический язык, стиль.*

Информация об авторе: *Дядищева-Росовецкая Юлия Борисовна – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры истории и стилистики украинского языка; Институт филологии; Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко.*

Попри численні звернення науковців до розв'язання цілого ряду проблем, пов'язаних зі специфікою мови українських народних дум, розвідки в цій царині – як у синхронії, так і в діахронії – й досі залишаються актуальними. І, безумовно, при вивченні власне текстів дум (за розрізнення їхньої мови та поетичної мови) передусім привертає увагу, перефразовуючи вислів М. Мур'янова, "поетика церковнослов'янізмів" – однієї з їхніх специфічних оздоб. Ще П. Житецький у своїй

.....

славнозвісній монографії "Думки про народні малоруські думи" (1895) зазначав: "Не можна не помітити в мові дум книжних, церковнослов'янських елементів мовлення. Вони зустрічаються у великій кількості не тільки в повчальних, але і в історичних думках" [7, с. 35].

Р. Якобсон наголошував: "Поетика, яка займається розглядом поетичних творів крізь призму мови, і вивчає домінуючу в поезії функцію, за визначенням є відправним пунктом у тлумаченні поетичних текстів, що, зрозуміло, не виключає можливості їх дослідження з фактичного, психологічного або психоаналітичного, а також соціологічного боку, проте фахівці з цих дисциплін не мають забувати, що всі функції твору підпорядковані домінуючій функції, а будь-який дослідник повинен виходити передусім із того, що перед ним поетична тканина поетичного тексту" [27, с. 81]. Зі свого боку, М. Рильський підкреслював, що "архаїзми, старослов'янські слова і вислови <...> посідають значне місце в мовному складі дум і виконують певну стилістичну функцію, яку добре розуміли і творці дум, і їх виконавці" [15, с. 29–54]. Насмілимося лише додати, що й слухачі мали розуміти значення такої лексики.

П. Плющ писав: "Аналіз мови і стилю дум незаперечно свідчить про книжний вплив на справжні перлини козацького епосу, <...> про це красномовно свідчать церковнослов'янізми, якими рясніє їх мова (*глас, глава, злато, перст, прах, смиреніє, возлюбити, воздыхати, вкушати, аще, паче, будеши, рече тощо*" [14, с. 186]. Крім того він виділяв і "фіктивні церковнослов'янізми на зразок *опрощеніє, олгати, у руцях*, а також новотвори типу *домодержавець, злоспротивна*, як епітет до хвиля, і под." [14, с. 186]. Тепер оті "фіктивні церковнослов'янізми" зручніше було б називати квазіцерковнослов'янізмами.

П. Гриценко намагається окреслити взагалі місце і роль церковнослов'янізмів в українській мові Шевченкової доби: "українська літ(ературна) (більшою мірою народнорозмовна) мова зберігала значну структурну та функціональну дистанцію

стосовно церковнослов'ян(ської мови), що увиразнювало іноджерельність та іностильовість церковнослов'янізмів в українських текстах, забезпечувало можливість їх стилістичного використання" [5, с. 686]. Загалом справедливе твердження, тільки викликає подив, що дослідник залишає поза межами уваги думи, згадуючи лише "календарно-обрядовий фольклор (колядки, щедрівки), де утворилося помежів'я церковнослов'ян(ської) і народно-пісенної традиції зі специфічними мовними рисами" [5, с. 683]. Так само важко зрозуміти, чому про проблему церковнослов'янізмів взагалі не згадується і в окремій статті "Думи" "Шевченківської енциклопедії" [3].

Починаючи власне обговорення проблеми, зазначу, що її варто розглядати в контексті ширшої проблеми архаїчного мовного шару в традиційному українському фольклорі. Наприклад, у ліричних піснях лише подекуди натрапляємо тепер на архаїчні форми: "Ой був комар оженився" [20, с. 1169], чи "давно-м тя видала" [22, с. 448], або залишки перфекта "казал еси", "ходилисьмо", "любилосьмо" – злиття двох компонентів старої складеної форми, чи "буду ходив" тощо. Але варто також підкреслити, що церковнослов'янізми в думах є явищем запозиченим, тоді як названі архаїзми ліричних пісень автохтонним. Можна також висловити гіпотезу, що не даремно таких архаїзмів майже немає у прозових жанрах: збереження їх у піснях, як і церковнослов'янізмів у думах, значною мірою залежало від тягlosti віршової структури.

Уже склалася традиція проблему появи церковнослов'янізмів у думах, під гіпнозом жанрологічної гіпотези П. Житецького, пов'язувати лише з першотворцями дум. При цьому, як уже доводилося зазначати, несправедливо забувають, що кобзарі та лірники протягом всього існування свого фаху (а також цеху) вислуховували церковнослов'янські служби, а також чули та самі виконували псалми та духовні вірші.

Тут треба враховувати ще один важливий момент. Ми досліджуємо тексти дум, зафіксовані переважно в XIX ст. – вже за часів існування нової української літературної мови, тоді як

створювалися вони ще староукраїнською мовою – на межі книжної та народної, за староукраїнської літературної традиції: староукраїнська літературна мова "мала в основі старослов'янську мову, але поступово поновилася народними словами, прийняла систему національної граматики, з давніх-давен ґрунтувалася на народній фонетиці" [18, с. 128]. Щодо староукраїнського періоду І. Франко підкреслює: "Се була пора дуже важна в історії духового розвою України, пора, в котрій у нас народилася і почала гарно розвиватися перша всеукраїнська, дійсно національна література" [24, с. 174]. З такими твердженнями класика погоджується О. Ніка, продовжуючи їх: "Із таких міркувань випливає, що розвиток літературної мови на народнорозмовній основі продовжувався протягом XVIII ст., проте багато в чому оглядаючись на XVI–XVII ст." [11, с. 130]. Щоб оцінити рівень архаїчності мови дум, треба порівняти їх з прецедентними текстами XIX ст. а також XVII–XVIII ст. Дослідник староукраїнської мови В. Передрієнко зазначає: "Проблема спадкоємності давніх традицій у новій українській літературній мові – одна з найскладніших, оскільки розв'язок її передбачає не тільки виявлення найважливіших закономірностей мовного розвитку у старий і новий періоди, вивчення сукупності внутрішньомовних процесів і позамовних, суспільно-політичних обставин" становлення національної літературної мови, але й ставить перед лінгвістами "ще деякі обов'язкові вимоги: по-перше, враховувати як свідчення мовних систем (церковнослов'янської і книжної української), що функціонували у староукраїнський період, так і факти мовлення, хронологічно послідовно простежувати їх за текстами пам'яток XVI–XVIII ст., особливо рукописними (для нас – і за найдавнішими фіксаціями фольклорних творів – *Ю.Д.-Р.*); по-друге, повно використовувати мовні і мовленнєві характеристики, відбиті в текстах нової літератури першої половини і середини XIX ст. ...". [13, с. 3]. І це видається справді важливим, адже "названі підходи разом – це своєрідний критерій, здатний забезпечити об'єктивність наукового аналізу та вірогідність одержаних висновків" [13, с. 3].

Цьому може бути ще одне пояснення. Якщо абстрагуватися від теорії П. Житецького про мандрованих дяків-творців дум, то шукати їх складачів-авторів треба серед освіченого козацтва, селянства, тобто серед носіїв уснопоетичної традиції. При цьому згадаємо ще й високий рівень освіти цих часів національного відродження, який поступово згасав. Тоді можна припустити, що церковнослов'янізми в текстах цього народно-епічного жанру існували не з самого початку, а додалися згодом як засіб підтвердження майстерності їх виконавців. Є. Мелетинський писав про поетичну мову фольклору, що вона, "формуючись за зразком сакральних, езотеричних мов, на перших порах виразно акцентує свою формалістичну ускладненість як ознаку художності, як доказ своєї майстерності, мистецтва" [10, с. 108]. А художня ускладненість поетичної мови дум безперечна. Підтвердженням саме такої здогадки є майже повна відсутність церковнослов'янізмів у найдавнішому записі думи про козаканетягу кінця XVII ст. у збірнику Кондрацького, тоді як у пізніших її фіксаціях вони з'являються.

Тут передусім на перший план виходить проблема мовної норми (яку неприпустимо плутати з сучасною). І справді, як оцінювати оці архаїзми та різноманітні церковнослов'янізми, а також "неправильності" – з погляду XIX ст., коли вони були зафіксовані? Чи, може, XVII ст., на яке гіпотетично припадає їх створення? Дослідникові тут варто пройти обома шляхами. І справа не в тому, що кожен кобзар розумів мовну норму по-своєму, а в тому, що навіть той самий народний співець її варіював: "кобзар, Федір Кононенко, співав один раз: "Шапку із голови знімає", а в другий раз: "Шлик із голови знімає", але запропонував записати цей останній вислів, пояснюючи перший тим, що він "по простому співав"" [8, с. 179]. І тут постає питання, а який із варіантів сам кобзар вважав за правильніший?

З погляду ж лінгвофольклориста, як уже зазначалося, тут треба розрізняти, по-перше, мовну норму всередині текстів думового репертуару, по-друге, усього репертуару виконавця, наприклад, ліричних, жартівливих, історичних пісень тощо. І, по-третє, треба розрізняти мовну норму в буденному мовленні

кобзаря, зокрема в його заувагах до виконаних текстів. Наступний крок на цьому шляху – це повний опис мовних особливостей певних піджанрів (невольничі думи, героїчні, про Хмельниччину тощо), а останній – такий самий опис думового епосу в цілому, де доведеться звернутися вже до "винесення за дужки" справді спільних для усіх дум мовних рис.

Як не згадати в цьому контексті вищезгадані квазіцерковнослов'янізми "опрощеніє", "олгати", "у руцях"? Якщо читач почує в тому "квазі..." якусь зневажливість, це було би несправедливо. Адже ідеться про вживання згаданих слів з естетичною метою. Слід враховувати при оцінці таких мовних явищ і невисокий рівень освіти виконавця дум XIX ст. – носія фольклорної традиції. П. Житецький, у монографії якого вперше з'явився цей перелік, пояснює: "Бажаючи зберегти колорит церковнослов'янського мовлення, співець переробляє іноді слова таким чином, що вони набувають не то книжного, не то народного вигляду" [7, с. 35], та ілюструє це тлумаченням кобзаря Вересая подібного ж слова "олці": "усе одно *вовки*, тільки тут не можна так казати" [7, с. 35]. М. Рильський також згадував Остапа Вересая, який, як виявляється, знав сучасне значення багатьох архаїчних чи псевдоархаїчних слів і виразів, і навіть пояснював їх зрозумілими слухачам словами і виразами, але вважав "за неприпустиме замінювати їх у самому тексті дум" [15, с. 37].

Впадає в око, що й Т. Шевченко у власному лексичному новотворенні йшов шляхом, практичного тотожним до прокладеного колись творцями думових текстів. Ось що зазначає П. Гриценко про його композити, створені на церковнослов'янський зразок: "Крім використання власне церковнослов'янізмів, Шевченко творив вдалі форми, словосполучки за церковнослов'ян(ськими) моделями-взірцями, тому провести межу між ними нерідко складно (напр(иклад): *кого годуєте есте; во дні они; розпинатель; неутомленні* поклони; *возлюбленик; возобновленні* покої; *ти восплач; воутріє на тяжкий глас; соблуди* (згріши), *злочачтії, єдинодумліє* пошли)" [4, с. 276]. Зазначимо лише, що відрізнити справжню

церковнослов'янську лексику від її імітації зовсім не складно: достатньо звернутися до словників церковнослов'янської мови.

У подальшому викладі М. Рильський вказує на притаманні мові дум "граматичні неправильності, точніше відхилення від загальноновживаних мовних норм", головним чином продиктовані "вимогами ритму і рими". Також він звертає увагу на "оригінальні або принаймні не постійні епітети і образи, що належать власне творцям дум" – *чорний пожар* (у значенні вигорілого степу), *оскомистий борець*; *ясні пожари*; *темний похорон* [16, с. 38]. Ці спостереження слід піддати фаховій мовознавчій перевірці.

Якось забувають, що в репертуарі кобзарів і лірників були не тільки думи. Ось П. Куліш у спогадах про кобзаря Андрія Шута зазначає: "Сліпота розвинула в ньому вроджений смак до пісень, і він, маючи неперевершену пам'ять, засвоював собі *все* (курсив наш – Ю.Д.-Р.), що чув" [8, с. 44]. Проте далі, з часом, співець із свого репертуару "відкинув усі *ті пісні, змістом яких були жарти, або пристрасні порухи серця* (курсив наш – Ю.Д.-Р.), і співав тільки псалми на честь Ісуса і святих та історичні пісні" [8, с. 45]. Згадаємо ще, як Т. Шевченко вустами оповідача його поезії "Перебендя" подав різнобарвний пісенний набір, виконуваний народним співцем: "Отакий-то Перебендя, / Старий та химерний! / Заспіває про *Чалого* – / На *Горлицю* зверне; / З дівчатами на вигоні – / *Гриця* та *веснянку*, / А у шинку з парубками – / *Сербина*, *Шинкарку*, / З жонатими на бенкеті / (Де свекруха злая) – / Про тополю, лиху долю, / А потім – У *гаю*; / На базарі – про *Лазаря*, / Або, щоб те знали, / Тяжко-важко заспіває, / Як Січ руйновали" [26, с. 111–112].

При вивченні церковнослов'янзмів у думках не можна не враховувати, як несподівано б це не звучало, аспект індивідуально-авторського слововживання. Свого часу ще М. Возняк наголошував, що "кождей твір усної словесності в своїм первозначності є індивідуальним, не колективним твором" [9, с. 3]. В. Русанівський зауважував стосовно літературної мови: "Індивідуально-авторське вживання слів не можна, звичайно, різко відділяти від загальнономовного. Але

загальномовне можна (а в історії літературної мови і в стилістиці т р е б а) розглядати тільки як тло, як чисте полотно, на якому письменник вишиває свій особистий узор" [19, с. 60]. "Чистим полотном" у нашому випадку виступає складне багаторівневе мовне втілення думового тексту, але ж не доводиться відкидати й індивідуальні особливості епічного співця – від творчих до пов'язаних з його особливостями психологічними (природна сміливість або ж конформізм стосовно влади тощо) і психофізіологічними (наприклад, своєрідність вимови, пов'язана з некомплектом зубів, сліпота вроджена чи набута (пор., наприклад, "Я не бачив, чи чорні крила в орлів" щодо прикладки "орли-чорнокрильці" [21, с. 160]; П. Куліш в "Записках о Южной Руси" згадує хворобу в кобзаря Андрія Шута – віспу, "яка позбавила його зору на сімнадцятому році життя" [8, с. 44]) абошо.

Оце індивідуально-авторське слововживання, на наш погляд, тісно пов'язане з можливістю імпровізувати у фольклорі. Тут варто звернутися до висновків К. Чистова, який пояснював цю глибинну ознаку фольклору, звертаючись до схем комунікативного акту в літературі та у фольклорі. Зокрема, у фольклорі "виконавець (особливо, коли мова про жанри, що припускають текстову *імпровізацію* (курсив наш – Ю.Д.-Р.) може змінювати (коректувати) зміст і структуру тексту й позатекстових елементів залежно від поведінки (реакції) слухачів під час виконання" [25, с. 38]. При цьому "затухання творчих імпульсів у слухачів не є обов'язковим: хтось із них зможе в майбутньому переповісти казку, і схема в цьому напрямі спроможна галузитися нескінченно. Проте і сам казкар не є творцем казки (як письменник свого роману), отже, раніше він сам був її слухачем..., а це означає, що схема галузиться й у напрямі минулого. Це "природний" тип комунікації, використання якого і є головною ознакою фольклору" [17, с. 19].

Що ж являє собою з цього погляду найстарший запис думи "Козак Голота" у записі кінця XVII ст.? Тут треба пам'ятати, що ми маємо справу з умовним відтворенням усного тексту. Як і у випадку з найдавнішими фіксаціями пісні про воєводу Стефана

та пісні про козака і Кулину, П. Плющ застерігає: "мова цих пісень дуже попсована тому, що вони передані авторами-неукраїнцями, які, до того ж, транскрибували їх готичним алфавітом; отже, і реконструювати цю мову в її первісному вигляді дуже важко" [14, с. 182]. Щоправда, записи українських народних пісень Зоріана Доленги-Ходаковського (поляка) теж велися латиницею, проте деякі висновки про їхню мову робити таки можна. Так і в нашому випадку.

Передусім в мові думи "Казак Голота" у записі кінця XVII ст. привертає увагу, як уже згадувалося, майже повна відсутність церковнослов'янізмів. Чи були вони свідомо вилучені записувачем? Чи їх не було там з самого початку? Тут передусім постає питання щодо вправності записувача думи.

Наприклад, у нашому тексті немає жодної неповноголосної форми, що вже викликає подив, натомість повноголосні фіксуються неодноразово: *бородатий* [6, с. 7 (рядки 8, 11, 16, 24; тут і далі у тексті зазначеної думи подаємо транслітерованій запис кирилицею, у круглих дужках через крапку з комою ставимо номер сторінки та номер рядка)], *молодого* (7; 20), *воронії* (7; 14, 17), *дорогий* (7; 15, 18). Тоді як, у пізніших записах цієї думи таки з'являються неповноголосні форми – у формулі кінцівки *на здоровіє* [21, с. 78], або *срібрані* [21, с. 72], чи *срібнії* [21, с. 73]. Так само як і в інших думках їх чимало: *злато* [21, с. 102], *златоглави* [21, с. 148], *златосині* [21, с. 140], *сребло* [21, с. 102], *град* [21, с. 141], *Цареград* [21, с. 146], *середній* [21, с. 151] і там же *середній*), *празник* [21, с. 102], *время* ([21, с. 128], *здравіє* у формулі кінцівки *на здравіє* [21, с. 101] (пор.: *на здоров'я* [21, с. 113]), *поздравляти* [21, с. 149], *дерево* [21, с. 116], *превоздобне* [21, с. 116] (*на превоздобному дереві на орісі* – пор. *на преудобному дереві на орісі* [21, с. 114]).

Складається враження, що оце: у *городі Царьграді* [21, с. 101], в *городі Царграді* [21, с. 102], *город Царигород* [21, с. 117] використовується кобзарями як усталений зворот. Імовірно, це було суголосне до інших поширених у фольклорі "тавтологічних виразів" (як *долом-долиною*, *біжить-підбігає*, *живе-проживає*, *кляне-проклинає*, *квилить-проквіляє*), *грає-*

.....

виграває" [23, с. 185]). А, може, кобзарі грають цими формами, звертаючись до них як до засобу мовної виразності, як давно колись агіограф, автор "Сказанія про Бориса та Гліба": "блажень по истинѣ и высокоъ паче всѣхъ градъ роусьскихъ и вышии градъ. имыи въ себе таково~ скровище. ~моу же не тъчнь ни въсь миръ по истинѣ вышегородъ нарече с". вышии и превышии городъ всѣхъ"" [14, с. 57].

Сигналами віднесення до церковнослов'янізмів у запису думи зі збірки Кондрацького можна вважати марковані афікси, як наприклад *у- уганяє* (8; 9) *уганяєш* (8; 12). Також у досліджуваному тексті присутня форма прийменника *од* (вживається один раз): *од* Поля Килиїмського ((7; 1), тоді як у пізніших записах трапляється неодноразово і прийменник, і префікс: *однині* до віка у прикінцевій формулі [21, с. 76], і він же: *од* їжджати [21, с. 77]). Крім того, в нашому тексті один раз зафіксовано прийменник *к*: "Аж промовит *к* ньому козак український" (8; 23) поруч з українським *до*: *до* нього (8; 10), *до* козака (8; 16), а також у конструкції "до + локум": *до Кіли* (8; 38), і в плеонастичних – з повторенням прийменників: *до річки до Вітки* (8; 27), *до війська до табору* (8; 44).

Г. Винокур свого часу влучно окреслив специфічну книжну вимову: "Існували своєрідні слов'янізми і в галузі вимови. Якщо в результаті живих фонетичних процесів створюються більш-менш помітні протиріччя між письмом і вимовою, то в грамотному середовищі зазвичай виникає прагнення вимовляти слова не так, як вони вимовляються в живому мовленні, а так, як вони пишуться, по буквах" [2, с. 59]. Чи не виникали подібні протиріччя й при сприйманні усного тексту?

Впадає в око, що у мові думи форми двоїни вживаються переважно правильно: *з плечи здіймав* (с.8; 29) – зн. відм.; *на твої коні* (8; 17) – зн. відм.; *з обох коні позбивав* (8; 32) – зн. відм.; *з коні ся валяєш* (8; 41) – зн. відм. І лише *за плечима* (8; 7) в орудн. відм. двоїни мала б мати флексію –*єма*. Зазначимо вживання енклітичної форми *мя* (8; 38) поруч із *мене* (8; 25, 36, 37), *за мене* (8; 39) – пор. *тебе* (8; 20, 21, 22, 36). Також привертає увагу конструкція з одинарним запереченням, де

вписано кирилицею в дужках заперечну частку *не: нічому ся (не) спротивляєш* (8; 42). Є тут форма дієслова *ідет* (7; 1). Між тим, як О. Волох зазначає, "в українських пам'ятках з найдавнішого періоду (з XIV–XV ст.) зустрічаються форми без *-ть*" [1, с. 203].

І натомість живомовні риси представлені в думі широко. І це не має викликати подив, адже як творці дум, так і їх виконавці засвоювали церковнослов'янську мову в її українській редакції. В. Німчук підкреслював, що вже в "Лексиконі словенороському" Памви Беринди "читалися церковнослов'янські слова згідно з артикуляційною базою читачів" [12, с. XXVII]. Наприклад, в записі думи зафіксовано характерну для живої мови вимову **ѣ** як [i] *коліна* (7; 4), *наколішки* (8; 28), *набігаю* (8; 17, 19, 20), *хотів* (8; 37, 39), *до річки* (8; 27). Слід зазначити, що у деяких інших текстах дум подекуди ять замінено на [ε]: *на многая лета* – [21, с. 78].

Двічі фіксується *ч* замість *шт*: *за плечима* (7; 7), *з плечи* (8; 29). Послідовною є вимова [г], а не [г']: *Килиїмського* (7; 1), *його* (7; 4), *где* (8; 8), *запоровського* (8; 16), *молодого* (8; 20) *погуляти* (8; 26), *козацького* (8; 40, 44). Трапляються й написання *у* на місці *о* та *е* в новозакритому складі: *Буг* (8; 21), *на нюм* (7; 5), *червонцов*, (8; 23), *до вуйска* (8; 44), *з вуйском* (8; 46). Є поплутання *е* з *и*: *міні* (8; 21). Відбувається поплутання *у* з *в* в префіксах і прийменниках: *узяти* (8; 21), *взяти* (8; 25). Перехід *е* в *о* відбувається після шиплячих і *ј*: *нічому* (8; 42), *його* (7; 4). Відзначимо також втрату початкового *і*: *маю* (8; 46).

Відбито перехід *л* у *в*: *судив* (8; 21), *зарікав* (8; 22), *припадав* (8; 28), *здіймав* (8; 29), *набивав* (8; 30), *жартовав* (8; 31), *позбивав* (8; 32), *промовляв* (8; 33), *хотів* (8; 37, 39). Проте зафіксовано й форму *бавелняниї* (7; 6). Флексія *-ого* вживається замість книжної *-аго*: *молодого* (8; 20), *козацького* (8; 44, 40), *запоровського* (8; 16), *киліїмського* (7; 1). Присутні фонетичні різновиди прийменника *с*, а саме з (8; 29, 31, 32, 41, 46), *зо* (8; 26).

Специфічно живомовними є інфінітивні форми на *-ти*: *узяти* (8; 21), *взяти* (8; 25), *погуляти* (8; 26), *брати* (8; 37, 39, 43), *проводити* (8; 38), *прибивати* (8; 44), *пропивати* (8; 46), а також слова *ані* (8; 18), *колиб* (8; 21).

Заслуговує на увагу і склад лексики, вона не книжна, це – позначення речей і предметів із конкретним значенням: назви одягу (*онучі (бавелняні), сермяжина (по коліна), постолі (бобровий), шати (дорогий), шлик*); назви частин тіла (*рука, коліна, плечі, борода*); назви зброї та інші військові терміни (*пищаль (семипядная), зброя (ясна), куля, військо* (та з епітетом *козацьке*), *табір (козацький)*); назви грошей та матеріальних благ (*червонці, субстантивованій червоній, скарби, здобича*); назви традиційних думових персонажів (*козак (молодий, український), татарин (старий, бородатий, злий), коні (воронії, лисяві)*), назва думового локуму (*поле Килимське* та до *Кили, річка Вітка*) та ін.

Також тут зафіксована плеонастична конструкція: *словами промовляв* (8; 33). У пізніших записах цієї думи фіксуються численні "тавтологічні вирази" [14, с. 185] *гора і гірниця* [21, с. 77]; і "поєднання семантично споріднених слів" [14, с. 185]: *думаю та гадаю* [21, с. 77] або *панами-башами* [21, с. 77] тощо.

Двічі в думі вжито композит *семипядная пищаль* у рядках 7-му та 29-му відповідно в препозиції – інверсійно та в постпозиції, проте він не може бути визнаний церковнослов'янізмом, як і інші гомерівські епітети, що зустрічаються в нашому фольклорі: *воли круторогі, дівчина чорноброва* та ін.

Таким чином, практична відсутність у першому записі думи про козака-нетягу церковнослов'янізмів виразно корелює з яскраво живомовним характером його мовної фіксації. Можна зробити припущення, що записувач був католиком, і тому не звертав уваги і не підкреслював навіть ті церковнослов'янські слова і форми, що звучали в усному тексті.

У пропонованій розвідці ми лише розпочали конкретне дослідження церковнослов'янізмів у думках. Сподіваємося, що подальший розгляд цієї проблеми спричиниться й до прояснення таємниці походження жанру і пратекстів цієї окраси української усної традиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волох О. Т. Морфологія §§ 23–50 // Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинко І. І. Історична граматика української мови. – К. : Вища школа, 1980. – С. 165–252.
2. Винокур Г. О. История русского литературного языка / Общ. ред. Бархударова. – М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2010. – 184 с.
3. Грица С. Думи // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. – Т. 2 : Г–З / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. – К., 2012. – 760 с. : [819] іл.; + кольор. вклейка. – С. 272–280.
4. Гриценко П. Мова Шевченка / П. Гриценко // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. – Т. 4: М–Па / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. – К., 2013. – С. 272–280.
5. Гриценко П. Церковнослов'янізми / П. Гриценко // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. – Т. 6 : Т–Я / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. – К., 2015. – С. 682–688.
6. Грушевська К. Українські народні думи : [У 2 т.]. Т. 2 корпусу. Тексти №№ 14–33 і передм. К. Грушевської / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; Відп. за вип. Г. Скрипник. – К., 2004. – 303 с. – Перевид. з вид. 1931 р.
7. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах / П. Житецкий. – К. : Изд. ред. журн. "Киев. Старина" : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1893. – IV, 249, [3] с.
8. Записки о Южной Руси. В двух томах. Составление и издание Пантелеймона Кулиша. – К., 1994. Т. 1. – С-Пб., 1856.
9. Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти й замітки. Видає Михайло Возняк. – Львів, 1913. – Т. 1.
10. Мелетинский Е. М. Поэтическое слово в архаике / Е. М. Мелетинский // Историко-этнографические исследования по фольклору. – М., 1994. – С. 86–110.
11. Ніка О. І. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першій половині XVII ст. : монографія / Оксана Ніка. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 444 с.
12. Німчук В. В. Памво Беринда і його "Лексіконъ славеноросскій и именъ тлькованіе" / В. В. Німчук // Лексикон словеноросскій Памби Беринди / Підгот. Тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – С. V–XXXVII.

13. Передрієнко В.А. Іван Котляревський і староукраїнські мовні традиції XVIII ст. / В.А. Передрієнко // Українська мова : з минулого в майбутнє. 200-річчя виходу в світ "Енеїди" Івана Котляревського присвячується. – К., 1998.

14. Плющ П.П. Історія української літературної мови / П.П. Плющ. – К. : Вища школа, 1971. – 424 с.

15. Рильський М. Героїчний епос українського народу / М. Рильський // Рильський М. Література і народна творчість. – К. : Рад. письменник, 1958. – С. 29-54.

16. Рильський М. Українські думи та українські пісні. "Наша кровна справа" / М. Рильський. – К. : Держлітвидав, 1959.

17. Росовецький С. Український фольклор у теоретичному висвітленні : підручник / С. Росовецький. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2008. – 624 с.

18. Русанівський В.М. Історія української літературної мови : підручник / В.М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.

19. Русанівський В. М. Шевченкове індивідуально-авторське слововживання / В. М. Русанівський // Слово і час. – 1990. – № 11. – С. 60–64.

20. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом : материалы и исслед. : в 7 т. / Императ. Рус. Географ. О-во, Юго-Запад. отд. ; сост. П. П. Чубинский. – СПб, 1872–1877. – Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные / изд. под наблюдением Н. И. Костомарова. – Т. 5 – Тип. Майкова, 1874. – XXV, 1209 с.

21. Украинские народные думы / Изд. подгот. Б. П. Кирдан. – М. : Наука, Гл. ред. вост. лит-ры, 1972. – 560 с.

22. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського. – К. : Наукова думка, 1974. – 783 с.

23. Успенский сборник XII–XIII вв. Издание подготовили О. А. Князевская, В. Г. Демьянов, М. В. Ляпон под редакцией С. И. Коткова. М. : Наука, 1971. – 753 с. + Приложение.

24. Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка. / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 28. – С. 167–175.

25. Чистов К. В. Специфика фольклора в свете теории информации / К.В. Чистов // Типологические исследования по фольклору. – М., 1975.

26. Шевченко Т. Зібрання творів / Т. Шевченко // Шевченко Т. Зібрання творів : У 6 т. / Т. Шевченко – К., 2003. – Т. 1 : Поезія 1837–1847.

27. Якобсон Р. Вопросы поэтики / Р. Якобсон // Работы по поэтике / Сост. и общ. ред. М.Л. Гаспарова – М.: Прогресс, 1987. – 464 с. : ил.

REFERENCES

1. Volokh O. T. *Morphology* [Morfolohiia] §§ 23–50 // Zhovtobriukh M.A., Volokh O.T., Samiilenko S.P., Slynko I.I. *Istorychna hramatyka ukraïnskoi movy*. – K. : Vyscha shkola, 1980. – 320 s. / S. 165–252.

2. Vynokur H.O. *The history of Russian literary language* [Istoryia russkoho lyteraturnoho yazyka] / Obshch. red. Barkhudarova. M. : Knyzhnyi dom "LYBROKOM", 2010. – 184 s.

3. Hrytsa S. *Dumas* [Dumy] // *Shevchenkivska entsyklopediia* : v 6 t. – T. 2 : H–Z / NAN Ukrainy, In-t l-ry im. T. H. Shevchenka ; redkol : M.H. Zhulynskiy (hol.) [ta in.]. – K., 2012. – S. 272–280.

4. Hrytsenko P. *The language of the Shevchenko* [Mova Shevchenka] // *Shevchenkivska entsyklopediia* : v 6 t. – T. 4: M–Pa / NAN Ukrainy, In-t l-ry im. T. H. Shevchenka ; redkol : M. H. Zhulynskiy (hol.) [ta in.]. – K., 2013. – S. 272–280.

5. Hrytsenko P. *Old church Slavonic lexis* [Tserkovnoslov'ianizmy] // *Shevchenkivska entsyklopediia* : v 6 t. – T. 6: T–Ia / NAN Ukrainy, In-t l-ry im. T. H. Shevchenka ; redkol : M. H. Zhulynskiy (hol.) [ta in.]. – K., 2015. – S. 682–688.

6. Hrushevska K. *Ukrainian folk dumas* [Ukrainski narodni dumy : [U 2 t.]. T. 2 korpusu. Teksty №№ 14–33 i peredm. K. Hrushevskoi] / NAN Ukrainy, IMFE im. M. T. Rylskoho ; Vidp. za vyp. H. Skrypnyk. – K., 2004. – 303 s. – Perevyd. z vyd.1931 r.

7. Zhytetskyi P. *Thoughts about the Little-Russian dumas* [Mysly o narodnykh malorusskykh dumakh] / P. Zhytetskyi. – K. : Izd. red. zhurn. "Kyev. Staryna" : Typ. H. T. Korchak-Novytskoho, 1893. – IV, 249, [3] s.

8. *Notes on Southern Rus. In two volumes. Compilation and publication of Panteleimon Kulish* [Zapysky o Yuzhnoi Rusy. V dvukh tomakh. Sostavlenye y yzdanye Panteleimona Kulysha]. – K., 1994. T. 1. – S-Pb., 1856.

9. *Materials on the history of Ukrainian songs and poems. Texts and notes. Publishes Mykhailo Wozniak* [Materialy do istorii ukraïnskoi pisni i virshi. Teksty i zamitky. Vydaie Mykhailo Wozniak]. – Lviv, 1913. – T.1.

10. Meletynskiy E. M. *The poetic word in the archaics* [Poetycheskoe slovo v arkhayke] / E.M. Meletynskiy // Istoryko-etnohrafycheskye yssledovaniya po folkloru. – M., 1994. – S. 86–110.

11. Nika O.I. *Modus in old Ukrainian literary language of the second half of the XVI - first half of the XVII century* [Modus u staroukrainskii literaturnii movi druhoi polovyny KhVI – pershii polovyni KhVII st. Monohrafiia]. – K.: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, 2009. – 444 s.

12. Nimchuk V.V. *Pamvo Berynda and his "Lexicon slavenorosskyy and interpretation of the names"* [Pamvo Berynda i yoho "Leksikon slavenorosskii y umen'ь t'ьkovaniie"] // Leksykon slovenoroskyi Pamby Beryndy / Pidhot. Tekstu i vstup. St. V. V. Nimchuka. – K., Vyd-vo AN URSR, 1961. – S. V–KhKhKhVII.

13. Peredriienko V.A. *Ivan Kotlyarevsky and old Ukrainian language traditions of the XVII century* [Ivan Kotliarevskiy i staroukrainski movni tradytsii KhVIII st.] // Ukrainska mova: z mynuloho v maibutnie. 200-rihchia vykhodu v svit "Eneidy" Ivana Kotliarevskoho prysviachuietsia. – K., 1998.

14. Pliushch P.P. *History of Ukrainian literary language* [Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy]. – K.: Vyshcha shkola, 1971. – 424 s.

15. Rylyskiy M. *The heroic epos of the Ukrainian people* [Heroichnyi epos ukrainskoho narodu] // Rylyskiy M. Literatura i narodna tvorchist. – K.: Rad. pysmennyk, 1958. – S. 29-54.

16. Rylyskiy M. *Ukrainian Dumas and Ukrainian songs* [Ukrainski dumy ta ukrainski pisni]. "Nasha krovna sprava". – K. : Derzhlitvydav, 1959.

17. Rosovetskyi S. *Ukrainian folklore in theoretical illumination. Handbook* [Ukrainskyi folklor u teoretychnomu vysvitleni. Pidruchnyk]. K. : VPTs "Kyivskiy universytet", 2008. – 624 s.

18. Rusanivskiy V.M. *History of Ukrainian literary language. Textbook* [Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy. Pidruchnyk]. – K. : ArtEk, 2001. – 392 s.

19. Rusanivskiy V.M. *Shevchenko's individual word usage* [Shevchenkove indyvidualno-avtorske slovovzhyvannia] / V.M. Rusanivskiy // Slovo i chas. – 1990. – № 11. – S. 60–64.

20. *Proceedings of ethnographical-statistical expedition to the West Russian region, appointed by the Imperial Russian Geographic Society : materials and exploration* [Trudy etnohrafychesko-statystycheskoi ekspedytsyy v Zapadno–Ruskyi krai, snariazhennoi Ymperatorskym Russkym Heohrafycheskym Obschestvom : materyaly y yssled. : v 7 t.] / Imperat. Rus. Heohraf. O-vo, Yuho–Zapad. otd. ; sost. P. P. Chubynskiy. –